

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІ ӘКІМШІЛІГІ
АДМИНИСТРАЦИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
EXECUTIVE OFFICE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Л.Н.ГУМИЛЕВА
L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY

ТАРИХШЫЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ КОНГРЕСІ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОНГРЕСС ИСТОРИКОВ
NATIONAL CONGRESS OF THE HISTORIANS

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ ЕУРАЗИЯ КЕҢІСТІГІ:
ҚАЗІРГІ ЗАМАН МЕН ДАМУ КЕЛЕШЕГІ» атты**
Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған
халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
международной научно-практической конференции
**«РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН И ЕВРАЗИЙСКОЕ ПРОСТРАНСТВО:
СОВРЕМЕННОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ»,**
посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан

WORKS
of the international scientific-practical conference
**«THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE EURASIAN SPACE:
THE PRESENT AND THE FUTURE DEVELOPMENT»**
dedicated to the 25th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan

II бөлім • часть II • part II

АСТАНА
2016

ӘОЖ 94(574)(063)

КБЖ 63.3(5Қаз)

Қ18

Бас редактор: Сыдықов Е.Б. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры, т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі

Редакция алқасы:

Молдажанова А.А. – п.ғ.д., профессор, оқу ісі жөніндегі проректор

Қамзабекұлы Д. – ф.ғ.д., профессор, әлеуметтік-мәдени даму жөніндегі проректор

Айтмағамбетов Д.Р. – ректордың аппарат жетекшісі

Пауло Ботта – профессор, Аргентина

Жеребцов И.Л. – т.ғ.д., профессор, Ресей

Гюрер Гульсевин – т.ғ.д., профессор, Түркия

Садықов Т.С. – т.ғ.д., профессор, тарих факультеті деканы

Көмеков Б.Е. – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі

Дүкенбаева З.О. – т.ғ.д., профессор, Еуразиялық зерттеулер кафедрасының меңгерушісі

Алпысбес М.А. – т.ғ.д., профессор

Бердагулова С.К. – т.ғ.к., доцент

Абдрахманова Г.С. – т.ғ.к., доцент

Сыздық С.Қ. – магистр, оқытушы

Редакция алқасының көзқарасы мақала авторларының пікірімен сәйкес келуі міндетті емес.

Мнение авторов публикаций не обязательно должно совпадать с мнением редакционной коллегии.

The opinion of the authors of publications do not necessarily coincide with the views of the editorial board.

Қ18 «Қазақстан Республикасы және Еуразия кеңістігі: қазіргі заман мен даму келешегі» атты Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның мақалалар жинағы, II б. 435 б. / Жалпы ред.бас. Е.Б. Сыдықов. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ баспасы.

Труды Международной научно-практической конференции «Республика Казахстан и евразийское пространство: современность и перспективы развития», посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан, часть II. 435 стр. / Под ред. Е.Б.Сыдыкова – Астана: Издательство ЕНУ им. Л.Н.Гумилева.

Works of the international scientific-practical conference «The Republic of Kazakhstan and the Eurasian space: the Present and the Future Development», dedicated to 25th anniversary of Independence of Kazakhstan, part II. 435 p. / edited by E.B. Sydykov – Astana: Publishing house of L.N. Gumilyov Eurasian National University.

ISBN 978-9365-31-794-1

Жинақта 2016 жылдың қазан айының 20 күні Астана қаласында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде өткен Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары берілген. Мақалалар автордың редакциясымен жарияланды.

В сборнике представлены труды международной научно-практической конференции, посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан, прошедшей в ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. Астана, 20 октября, 2016 г. Материалы публикуются в авторской редакции.

The collection contains the works of the international scientific-practical conference dedicated to 25th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan, which was held at the L.N. Gumilyov ENU. Astana, October 20, 2016. Materials are published in author's version.

ISBN 978-9365-31-794-1

ӘОЖ 94(574)(063)

КБЖ 63.3(5Қаз)

МАЗМҰНЫ

СЕКЦИЯ – 1. ЕЖЕЛГІ ДӘУІРДЕН ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢГЕ ДЕЙІНГІ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТІ / ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА КАЗАХСТАНА С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН ДО НАШИХ ДНЕЙ

Абдрахманова Г.С., Каратаев О.К. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА	3
Абдрахманова К.К. ТОРГОВЛЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫМИ ТОВАРАМИ В ГОРОДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА В 1950-1970-е ГОДЫ	6
Абуев К.К. СИБИРСКОЕ ХАНСТВО В КОНТЕКСТЕ КАЗАХСКО-РУССКИХ ОТНОШЕНИЙ (историография проблемы)	9
Азмұханова А.М. ЖӘДИДТІК ОҚУ ЖҮЙЕСІНЕ КӨШУ ЖОЛЫНДАҒЫ ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕГІ.	14
Азнина К.А. ҚОЙЛЫБАЙ БАҚСЫНЫҢ КҮЙ ӨНЕРІ МҰРАСЫ	19
Алибек С.Н., Косанбаев С.К. ОПИСАНИЕ ТРАДИЦИОННОГО УКЛАДА ЖИЗНИ И БЫТА КОЧЕВЫХ КАЗАХОВ ТУРКЕСТАНСКОГО КРАЯ (НА ПРИМЕРЕ Н.ЗЕЛАНДА, Н.КАЛМАКОВА, Г.И.СПАССКОГО И Б.ЮЗЕФОВИЧА)	21
Алпысбес М.А. ШЕРУШІ БАЙТАЙЛАҚ БАТЫР ТУРАЛЫ ТАРИХИ-ШЕЖІРЕЛІК ДЕРЕКТЕРДІҢ ТАҒЫЛЫМЫ	24
Альжанова Э.Е. КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНОЕ ДЕЛО КАЗАХСТАНА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА	30
Амрина М.С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАЛАЛЫҚ ОБЛЫСТАРЫН ЗЕРТТЕГЕН Ф.А. ЩЕРБИНА ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУ ТАРИХЫ	32
Анасова А.Б. МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША XIX ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ МЕН XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ТОРҒАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ МӘДЕНИ-РУХАНИ ДАМУЫ	41
Арапов Ж.М. ҚАЗАҚ ЭТНОСАЯСИ БІРЛЕСТІГІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ НАЙМАН ТАЙПАСЫНЫҢ ОРНЫ	43
Ахметшина Г.У. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ КИІМІНДЕГІ ОЮ-ӨРНЕК	47
Базылхан Н. ТЮРКО-МОНГОЛЬСКИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ (VII–XIV ВВ.) (этносемантические проблемы погребально-поминальных комплексов)	51
Балгабаева Г.З. РАЗВИТИЕ ВОЕННОГО ДЕЛА НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА В ПЕРИОД ЗАРОЖДЕНИЯ КОЧЕВНИЧЕСТВА	57
Балыкова А.М. БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ӨңІРІНДЕГІ МЕДИЦИНАЛЫҚ МЕКЕМЕЛЕРДІҢ ДАМУ ТАРИХЫНАН (XX ҒАСЫРДЫҢ I ЖАРТЫСЫ)	60
Баширова А.М. МЕЧЕТИ И МЕДРЕСЕ В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ	62
Баязитова Р.Р., Дукенбаева З.О. ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ТАРИХИ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КҮРЕС МӘСЕЛЕЛЕРІ	63
Бекмагамбетова М.Ж., Бекмагамбетов Р.К. ОСВЕЩЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НАЧАЛА XX ВЕКА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ: ПАРАЛЛЕЛЬНАЯ ДЕМОНСТРАЦИЯ	68

Беспалинов А.Т. К ИСТОРИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИССЫКСКОГО ХОЛОДНОГО ОРУЖИЯ АКИНАК В СРАВНЕНИИ С ОСТАЛЬНЫМИ НАХОДКАМИ	71
Біләлова Г.Д. ТАСМОЛА АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ АҢ СТИЛІ	77
Брынза Т.В. ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕДУЩИХ ТИПОВ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЭПОХИ СРЕДНЕЙ БРОНЗЫ УРАЛО-КАЗАХСТАНСКИХ СТЕПЕЙ	80
Бурлуцкая (Банникова) Е.В. ОРЕНБУРГСКИЕ КУПЦЫ ДЕЕВЫ В РУССКО-АЗИАТСКИХ КОНТАКТАХ XIX ВЕКА	83
Дауконова Р.Т., Рамазанова Ф.С. НАУЧНОЕ ОПИСАНИЕ КРАЯ В МАТЕРИАЛАХ ДЕЯТЕЛЕЙ СЕМИПАЛАТИНСКОГО ПОДОТДЕЛА ЗАПАДНО-СИБИРСКОГО ОТДЕЛА РУССКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА	86
Джуманиязова Н. Х. ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В КОНЦЕ XVIII-НАЧАЛЕ XX ВВ. (НА МАТЕРИАЛАХ ОРЕНБУРГСКОЙ ГУБЕРНИИ)	89
Дүкенбаева З.О., Қоскеева Ә.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТ-ТІЛ МӘСЕЛЕСІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ	93
Dukenbayeva Z.O., Shabambayeva A.G. ABOUT THE RESEARCH OF AKZHAN MASHANOV IN THE ANCIENT HISTORY OF KAZAKHSTAN	96
Елтай А. ҚАЗАҚ ЖҮЗДЕРІНІҢ ПАЙДА БОЛУ МӘСЕЛЕСІ	98
Ерболова А.Е. ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ТРУДОВ ИБН-ФАДЛАНА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ	100
Ерменбаева Г.К. ВКЛАД ТУРГАЙСКОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО КОМИТЕТА В ИЗУЧЕНИЕ ФОЛЬКЛОРА	104
Есимова Ж.К. МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ПЕРИОД ОСВОЕНИЯ ЦЕЛИННЫХ И ЗАЛЕЖНЫХ ЗЕМЕЛЬ	107
Вонора G. L., Habdulina M.K. INSCRIBED VESSELS AND SILVER ARTEFACTS FROM SOUTHERN KAZAKHSTAN IN THE SECOND HALF OF THE 1 ST MILLENNIUM BC	111
Жанақова Н.Т. ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫНЫҢ ТАРИХИ МАҢЫЗЫ	118
Жанғалиев У.К. ҚЫПШАҚТАР ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ	121
Жаркенова А.М. КЕҢЕСТІК ОДАҚ ДӘУІРІНІҢ 50-80-ЖЖ. СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ НЕГІЗГІ ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІГІ	124
Жаркенова А.М., Жардемова А.А. САРАЙШЫҚ - ЕЖЕЛГІ ҚАЛАНЫҢ ҰЛЫЛЫҒЫ	129
Жауымбаев С.У. ҚАРҚАРАЛЫ ӨңІРІН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ЗЕРТТЕУ	131
Жумабаева Ж.К. ПРОБЛЕМАТИКА КАЗАХСТАНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА(1920-1990)	135
Жұмабаева Ж.К. «САРАЙШЫҚТЫҢ КРЕМЛІ» МӘСЕЛЕСІ: АҢЫЗ БЕН АҚИҚАТ	138
Ибадуллаева З.Ө. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ СУНАҚТАР	142

Исенов Ө.И. «МӘДЕНИ МҰРА» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА ЖАРИЯЛАНҒАН ТАРИХИ ЕҢБЕКТЕР ХАҚЫНДА	144
Искакова К.Ы., Оразаев С. Б. «ОТАНДЫ ҚОРҒАУДА» ГАЗЕТІ – ЛЕНИНГРАД МАЙДАНЫ ЖАУЫНГЕРЛЕРІ ӨМІРІНІҢ АЙНАСЫ	147
Исмаилов С.С., Бисембаева А.К. СТАНОВЛЕНИЯ И ЖИЗНЕННЫЕ ОРИЕНТИРЫ Ч.ВАЛИХАНОВА	149
Кабульдинов З.Е. «РАЗНОЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ» ИЛИ ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО КАЗАХСТАНА (к вопросу о реализации «Доктрины национального единства Казахстана»)	152
Кабылбекова Б.Т. НАУЧНАЯ И ТВОРЧЕСКАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ КАРЛАГА: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	157
Кабылтаева С.К. РОЛЬ КАЗАХСКИХ ХАНОВ И БАТЫРОВ В ОХРАНЕНИИ ЦЕЛОСТНОСТИ КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В БОРЬБЕ ПРОТИВ «ДЖУНГАРСКОЙ АГРЕССИИ»	159
Каиржанов А.К. ТАМГОВАЯ ТЕОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ДРЕВНЕТЮРКСКОГО РУНИЧЕСКОГО АЛФАВИТА	162
Калыш А.Б. К ВОПРОСУ ОБ ЭТНИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ РАЗВОДОВ В АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ	167
Карибекова М.Е. ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛЫНДАҒЫ ЗИЯЛЫЛАР ҚЫЗМЕТІ	169
Касенов Е.Б. К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ	173
Козаченко Е.А. ЖИЛИЩНО-БЫТОВАЯ ПОВСЕДНЕВНОСТЬ ЛЮДЕЙ В 70-х ГОДАХ XX ВЕКА НА ПРИМЕРЕ УСТЬ-КАМЕНОГОРСКА	176
Крыкбаева С.М. ӨНЕРДЕГІ РӘМІЗ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘДЕНИ МАЗМҰНЫ	178
Кусаинова Ж.Д. ДВИЖЕНИЕ КЕНЕСАРЫ КАСЫМОВА: ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ	181
Кушкумбаев А.К. ИСТОРИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА ТЕРМИНА «ЗОЛОТАЯ ОРДА»	184
Қабықаев Е.Ж. КЕҢЕСТІК КЕЗЕНДЕГІ ЗАЙСАН АУДАНЫНЫҢ МӘДЕНИЕТІ	188
Қашқымбаев А. ЕГЕМЕНДІК ПЕН ТӘУЕЛСІЗДІК ТАРИХЫНДАҒЫ ЕЛЕУЛІ КЕЗЕҢ	191
Қуандық Е. ИНДУСТРИЯЛАНДЫРУДЫҢ ЗАРДАПТАРЫ	193
Мағзумова А.С. ЖАЙЫҚ ҚАЛАШЫҒЫ ТЫҢ ДЕРЕКТЕРДЕ	201
Мажитов С.Ф. ФЕНОМЕН «ЭПОХИ ПЕРЕМЕН» И НАЧАЛО СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА (1985-1999 гг.)	204
Макашева А.С. ФОРМИРОВАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ: ЭКСКУРС В ИСТОРИЮ	207
Малыбаева Б.С. ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В ЦЕНТРАЛЬНОМ КАЗАХСТАНЕ В 1920-30-ЫЕ ГОДЫ	210
Маутканова А.Т. ЭТНИЧЕСКИЙ СОСТАВ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ В 1999 – 2016 гг.	213

Молдабай Талғат КӨНЕ ТҮРІК ЖАЗУЫ ТАҢБАЛАРЫНЫҢ СЕМАНТИКАСЫ ЖӘНЕ АВТОХТОНДЫҚ НЕГІЗДЕРІ	215
Мурат Уали ТРИ КЛАНА, ТРИ ЧАСТИ, ТРИ ЖУЗА	219
Мусабекова Р.М. О РЕПРЕССИРОВАННОМ ПИСАТЕЛЕ КАЗАХСТАНА (о писателе Ю. Домбровском)	221
Мусабекова У.А., Абилкасым М. ЭТНОКУЛЬТУРА ТЮРКСКИХ НАРОДОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЮРКСКИХ ПАМЯТНИКОВ)	225
Мұхатова О.Х. ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТАРИХИ ОЙДЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ МАХМҮД ҚАШКАРИ	227
Нуржанов А.А. КЕРАМИЧЕСКИЕ КОМПЛЕКСЫ ГОРОДИЩА КУЛАН	230
Оросхан Б. ТОРЕВТИКА ЖӘНЕ КӨШПЕЛІЛЕР ӨНЕРІ	235
Өтениязов С. ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТІ ТАРИХЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	237
Pedraski M, Умиткалиев У.У., Айтбаев А.Б., Адельчанов К.С. ПОЛЬСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ОБЛАСТИ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОЛОГИИ	242
Петрич Л.В. МЕТОДЫ РАБОТЫ ПО ЛИКВИДАЦИИ НЕГРАМОТНОСТИ НЕРУССКИХ НАРОДОВ ОРЕНБУРЖЬЯ В 1920-1930-Е ГОДЫ	244
Рамазанова Ф.С., Балапанова Э.М. ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА РУКОВОДСТВА МОДЕРНИЗАЦИЕЙ КУЛЬТУРНОЙ СФЕРЫ КАЗАХСТАНА (20-30 ГГ. XX В.)	247
Рахимбекова А.К., Ботаева З.Ф. ВКЛАД П.И. РЫЧКОВА В ИЗУЧЕНИЕ КАЗАХСТАНА: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ	250
Рахимбекова А.К., Садвакасова С.У. ИЗ ГЛУБИНЫ ВЕКОВ: ИСТОРИЯ И ЗНАЧЕНИЕ НАГРАД	252
Сабитов Ж.М. ДЖАМИ АТ-ТАВАРИХ КАДЫРГАЛИ ЖАЛАИРИ КАК ИСТОЧНИК О ЖИЗНИ УРУС-ХАНА	255
Садвокасова З.Т., Султанова А. ПУБЛИКАЦИИ ПО ПРОБЛЕМЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАРТИЙНО-СОВЕТСКОЙ НОМЕНКЛАТУРЫ	258
Садыков Т.С., Жакиянова А.Н. ҚАЗАҚТЫҢ АУЫЗША ТАРИХЫНЫҢ ҰЛТ ТАРИХЫН ЗЕРДЕЛЕУДЕГІ РӨЛІ	261
Сайлаубаева Н.Е. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ӘСКЕРИ ӨНЕРІ	263
Сейтказина Қ.О., Тұрсынбек Ж.Қ. ҰЛЫ АҒАРТУШЫ ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ӨМІРІНІҢ БЕЛЕСТЕРІ	266
Сейткалиев М.К., Буранбаев Р.Н. ИССЛЕДОВАНИЕ СВЯТИЛИЩ ПОЛУОСТРОВА ТУПКАРАГАН В 2015 ГОДУ	268
Сембаева Ә. ЕЖЕЛГІ ДӘУІРДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИЕТІ	270
Сураганова З.К. НЕМАТЕРИАЛЬНОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО АЛТАЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	272
Сыздыкова А.М. ОРГАНИЗАЦИЯ ГОРНОГО ДЕЛА В ПРОШЛОМ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ	276

Сыздық С.Қ. ЖАҢА ДЕРЕКТЕРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ӘДІСТЕРІ	278
Танатарова Ж.Т., Кенжебаева С.Е. ИДЕЙНАЯ КОНСОЛИДАЦИЯ МУСУЛЬМАН В ДО-РЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРИОД	281
Тастекова Г.Б. 1920-шы ЖЫЛДАРЫ ҚАЗАҚ ЖЕРІ ШЕКАРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН АНЫҚТАЛУЫ МӘСЕЛЕСІНІҢ ТАРИХНАМАСЫ	287
Ташагыл А., Акмадиева Г.П. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ДИПЛОМАТИЯСЫНЫҢ ТАРИХЫ	290
Тлеугабұлов Д.Т., Свиридов А.Н. ТОПОГРАФИЯ ПОСЕЛЕНИЙ РАННЕГО ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА САРЫАРКИ	293
Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шагирбаев М.С. ШІЛІКТІ ҚОРЫМЫНДА 2016 Ж. ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ (бастапқы хабарлама)	297
Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шагирбаев М.С. АЛАКӨЛ АЙМАҒЫНДАҒЫ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚАЛА МӘДЕНИЕТІ	304
Тұлбасиева С.К. XIX-XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР ЖАЙЫНДАҒЫ ОЙ-ПІКІРЛЕРДІҢ ДАМУЫ	308
Түлекова М.К. ЕГЕМЕНДІК ЖЫЛДАРДАҒЫ КӨШІ-ҚОН	312
Туменова Л.Е. XIX Ғ. ҒАЛЫМДАР, САЯХАТШЫЛАР, ЭТНОГРАФТАРДЫҢ БӨКЕЙ ХАНДЫҒЫ ТАРИХЫНЫНА ҚАТЫСТЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ	315
Зәкенұлы Т. ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ АРҒЫ БАСТАУЛАРЫ	319
Үмітқалиев Ұ.Ұ. Ә.М. ОРАЗБАЕВТЫҢ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҮРГІЗГЕН ЗЕРТТЕУЛЕРІ	327
Хабдулина М.К. НОВЫЕ ПОДХОДЫ В ИЗУЧЕНИИ ПРОБЛЕМ РАННЕСРЕДНЕ-ВЕКОВОЙ АРХЕОЛОГИИ САРЫ-АРКИ	332
Шаймердинова Н.Г., Төребекова С.М. КӨНЕ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫР ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ КӨСЕМШЕ ФОРМАЛАРЫНЫҢ ДАМУЫ	335
Шаймуханова С.Д., Баймағамбетова Ж.М. ПРОБЛЕМА ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ К ВОССТАНИЮ 1916 ГОДА В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ	338
Шахаман З.Б. ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ (1999-2016 ГГ.): КРАТКИЙ ОБЗОР	340
Шойбекова А.С. РАҚЫМЖАН ҚОШҚАРБАЕВТЫҢ ЕРЛІГІ ТУРАЛЫ 1945-1960 ЖЫЛДАРДАҒЫ ПАЙЫМДАУЛАР	344
Шыныбеков Б.Ш. ДӘСТҮРЛІ ҚОҒАМДАҒЫ ТҮРМЫС-ТІРШІЛІКТЕГІ ҚАЗАҚ ҚЫЗДАРЫ МЕН ӘЙЕЛДЕРІНІҢ ОРНЫ	346
Ыбырайхан М.Ы. СІБІРЛІК КӨПЕС С.А. ПОПОВТЫҢ ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КЕН ЗАУЫТ ІСІ	350
СЕКЦИЯ – 2. ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІ ЖӘНЕ Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ / СТРАНА ВЕЛИКОЙ СТЕПИ И ЕВРАЗИЙСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Л.Н. ГУМИЛЕВА	
Айтмағамбетов Д.Р. ҰЛЫ ДАЛА ЖӘНЕ Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ	354
Арапов Ж.М. ГУМИЛЕВТІҢ КӨШПЕЛІ ЖӘНЕ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАР ТАРИХЫНА ЗЕРТТЕЛУ КӨЗҚАРАСЫ	356

Әлібек С.Н. Ә.Н.БӨКЕЙХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТҮРМЫСЫ МЕН МӘДЕНИЕТІН СИПАТТАУ	358
Байбулсинова А.С. ҰЛТ ЖОСПАРЫ – ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АРМАНҒА БАСТАЙТЫН ЖОЛ	360
Байбулсинова А.С., Серикова Л.С. ҰЛЫ ДАЛА ТАРИХЫ: ЗАМАНАУИ ТАНЫМ	362
Бикенов А.Х. Л.Н.ГУМИЛЕВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ КӨНЕ ТҮРІК ҚОҒАМЫНА ТӘН БІЛІК ИНСТИТУТТАРЫ	367
Болатұлы Нұржан «ҚАЗАҚ ЕЛІ САЯСАТЫ – ТЫНЫШТЫҚ ҒӘМ ТҮРАҚТЫЛЫҚ КЕПІЛІ: ТАРИХИ-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ»	370
Булкбаев С.Б., Алямова З.А. К ВОПРОСУ ВКЛАДЕ НОМАДОВ В МИРОВОЮ ЦИВИЛИЗАЦИЮ	373
Жақия М.Қ. КАРЛАГ - ҚАЗАҚТЫҢ ҚАСІРЕТІ ...	376
Искакова К.Ы., Елтай Ақтан Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ПАССИОНАРЛЫҚ ИДЕЯСЫ МЕН ЭТНОГЕНЕЗ ТЕОРИЯСЫ ЭТНИКАЛЫҚ ТАРИХТЫ ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ	379
Кабылтаева С.К., Комарова Дамира ЕВРАЗИЙСКИЕ ИДЕИ ЛЬВА НИКОЛАЕВИЧА ГУМИЛЕВА И СОВРЕМЕННОСТЬ	382
Кала Н.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ	384
Кенжебай Р.Н. Сейдахметова Г.Т. ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН АЙМАҒЫНДА ТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕРІ	386
Любичанковский А.В. ЭТНОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕТЕРМИНАНТА ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ВМЕЩАЮЩИЙ ЛАНДШАФТ В КОНТЕКСТЕ КОНЦЕПЦИИ ЭТНОГЕНЕЗА Л.Н. ГУМИЛЕВА	390
Номогоева В., Раднаева Э.Л. СТАНОВЛЕНИЕ БУРЯТСКОЙ НАУКИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРАЗИЙСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ	392
Оловинцов А.Г. «ИГО» ИЛИ ТОЛЕРАНТНОСТЬ НА ПРИМЕРЕ СУЩНОСТИ КАСИМОВСКОГО ХАНСТВА В XV-XVII ВЕКАХ	396
Өмірбекова Ж. КӨШПЕЛІЛЕРДІҢ ЭТНОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ ДЕҢГЕЙІ	400
Пилипчук Я.В. ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА КАРЛУКСКОГО ДЖАБУЯТА	404
Radnaeva E., Talgatbek M., Dukenbaeva Z. AKZHAN AL - MASHANI IS A RESEACHER OF THE GREAT STEPPE CIVILIZATION	407
Рахимбекова А.К. ЭТИКА ДИАЛОГА МЕЖДУ НАРОДАМИ: НА ПРИМЕРЕ «ЛЕСА» И «СТЕПИ»	410
Сакенов Д.Ж. ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ МОДЕЛЬ ГЕНДЕРНОГО ВОСПИТАНИЯ КАЗАХОВ	413
Серикова Л.С. ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	417
Сыздықов С.М., Смағұлов Н.Б. КҮЛТЕГІН ЖАЗБАСЫНДАҒЫ ЕЖЕЛГІ ТҮРІКТЕРДІҢ «МӘҢГІ ЕЛ» САЯСИ МАНИФЕСТІ	419
Шалдарбекова А. К ВОПРОСУ О ГЕОГРАФИЧЕСКИХ И ХРОНОЛОГИЧЕСКИХ РАМКАХ ДРЕВНЕТЮРКСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ	426

наличием Касимовского ханства, войска которого почти два века охраняли Москву от недругов.

Не пресловутое «иго», которого не было, а сотрудничество, взаимопомощь позволяет народам нормально сосуществовать и развиваться.

В 1990 году Л.Н. Гумилев в одном из своих интервью высказал свое политическое завещание, итог своих размышлений о бренности жизни среди многообразных народов нашей планеты: «Страшно, когда один этнос подчиняет себе другой и начинает перекраивать его на свой лад. Этот метод неплодотворный. Нельзя стремиться сделать всех людей подобными себе, нужно учиться жить с ними в согласии, с учетом баланса интересов, оказывать взаимные услуги, вообще общаться деликатно и тем самым созидать дружбу народов – лучшее, что придумано в этом вопросе за все тысячелетия существования человечества» [6, с. 197].

История свидетельствует – все могучие империи в конечном итоге распадаются, на их обломках создаются новые государства с новыми людьми и новыми устремлениями. Необходимо только делать выводы, не совершать прежних ошибок, «учиться жить в согласии» со всеми окружающими людьми и народами.

Список использованной литературы

1. Карамзин Н.М. «История государства Российского», изд-во «ЭКСМО» Москва, 2007 г.
2. Вельяминов-Зернов В.В. «Исследование о Касимовских царях и царевичах», I-IV части, Санктпетербург, 1863-1887 гг.
3. Черёмин А.А. «Касимовское ханства (XV-XVII века)», изд-во «Белорусский дом печати», г. Минск, 2014 г.
4. Султанов Т.И. «Поднятые на белой кошме. Потомки Чингисхана», изд-во «Дайк-Пресс», Алматы, 2001 г.
5. Абуев К. и Мухамадиева И. «Султан Ураз-Мухаммед», изд-во «Елорда», Астана, 2007 г.
6. Гумилев Л.Н. «Черная легенда», изд-во «Айрис-Пресс» Москва, 2004 г.
7. Оловинцов А.Г. «Тюрки или монголы. Эпоха Чингисхана», изд-в

Өмірбекова Ж.

КӨШПЕЛІЛЕРДІҢ ЭТНОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ ДЕҢГЕЙІ

Бұл мақала қазіргі уақытта отандық тарих ғылымында өзекті де әрі күрделі мәселелердің бірі болып отырған Еуразия даласының байырғы тұрғындары көшпелілердің қоршаған ортамен байланысы, этноэкологиялық мәселері тақырыбына арналған зерттеулерге сараптама жасауды қарастырып көрмекпіз. Қазіргі заманда көріп отырғанымыздай кез-келген этностың немесе халықтың экологиялық мәдениетінің қалыптасуы мен дамуына оның ғасырлар бойы тарихи өмір сүрген ортасының табиғи-климаттық жағдайы, территориясы, физикалық ландшафты ерекше әсер етеді. Мұндай жағдайда көшпелілердің экологиялық мәдениетін табиғаттан тыс қарастыру мүмкін емес.

XX ғасырдың басында Кеңестер одағы ыдырағаннан кейін оның қол астында болған республикалар өздерінің тәуелсіздіктерін жариялап, олардың әрқайсысы дамудың өздері таңдаған жолына түсті. Еліміздің гуманитарлық саласының ғалымдары әсіресе, тарихшылар, қоғамтанушылар, этнографтары қазақ халқының тарихындағы ақтаңдақ беттерді ашуға кірісті. Осы уақытқа дейін мемлекет тарапынан қолдау тапқан еліміздің ғалымдары көшпелілер өркениетінің тарихы мен мәдениетін және оның әлемдік өркениетке қосқан үлесін тереңнен зерделеп келеді. Алайда, табиғатпен тығыз байланыста өмір сүрген көшпелілердің этноэкологиялық мәселелері бүгінгі күнге дейін жан-жақты зерттелмеген күйде қалып отыр.

Жалпы кез-келген этностың экологиялық мәдениетінің қалыптасып, дамуы оның географиялық, табиғи-климаттық, шаруашылық жағдайларымен тығыз байланысты. Этнос (грек *ethnos* халық, тайпа ор. этнос, ағылшын *ethnos*) – ортақ сипаттары, мәдениеті, тілі, өзіндік сана – сезімі, тарихының тұрақты ерекшеліктері ортақ адамдардың белгілі бір аумақта тарихи қалыптасқан тұрақты қауымдастығы [1, 305 б.].

Экология (грек ойкос – үй, мекен-жай, логос – ілім, ғылым). Барлық тірі организмдердің: түрлердің, популяциялардың бір-біріне өзара қарым-қатынасын және олардың тіршілік ету ортасына (сыртқы орта - табиғатқа), әсерін, яғни “организмнің өз үйіндегі тіршілік әрекетін” зерттейтін биология ғылымының бір саласы [2, 68 б.].

XVII-XVIII ғасырларда басталған қазіргі әлемдік ғылым мен ғылыми ойдың дамуымен байланысты әлемдік тарихнамада көшпелілердің тарихы мен мәдениеті, олардың дүниежүзілік өркениетке қосқан үлесі еуропаорталықтық көзқараспен пайымдалып, зерттеліп келгенін жақсы білеміз. Кеңес одағы кезінде көшпелілердің өркениеті таптық тұрғыдан зерттелінді немесе кейбір бағыттарды зерттеуге мүлдем тиым салынды.

Әлемдік тарихнамада еуразияшыл ғалымдар көшпелілердің әлемдік өркениетке қосқан үлесін өздеріне тән әдістермен ғылыми тұрғыдан қарастырды. Соның ішінде, еуразияшыл, танымал түрктанушы-ғалым Л.Н. Гумилевтің көшпелілердің тарихы мен өркениеті туралы пікірлері кеңес үкіметі кезеңінде үлкен қарсылыққа тап болды. Оның әлемдік ғылымға енгізген «этногенез», «пассионарлық» теориялары қазіргі кезде құнды болып табылады.

Л.Н. Гумилев өзінің «Этногенез и биосфера Земли» еңбегінде «этносты табиғат пен әлеуметтік ортаның ықпалдасуынан пайда болған ерекше құбылыс» деген тұжырым жасайды [3, 120 б.]. Атақты ғалым В.И. Вернадскийдің «тіршілік дүниесінің биохимиялық қуаты мен биосфера дамуының жалпы заңдылықтары» туралы ілімі зерделі зерттеуші Л. Гумилевке үлкен ой салды. Сол ілімді этнос өмір сүріп отырған тіршілік ортасымен, қоғам дамуының заңдылығымен сәйкестендіре пайымдау арқылы оның ғылымыдағы ірі жаңалығы дүниеге келді [4, 33 б.].

Кеңес үкіметі кезеңінде этникалық экология тақырыбында зерттеулер жүргізген ресейлік ғалым В.И. Козловтың 1983 жылы «Советская этнография» журналында шыққан «Основные проблемы этнической экологии» деп аталатын мақаласын қолдандық. Ғалым этникалық экологияға былайша анықтама береді: «Этникалық экология – бұл ғылыми пән, ол этнографияның тоғысында орналасқан, этникалық географиямен, этникалық антропология және этникалық демографиямен байланыс аймағы бар. Ол өзінің міндеті ретінде этностық топтар мен этностардың өмір сүріп жатқан жеріндегі табиғи және әлеуметтік-мәдени жағдайындағы тіршілік етудің дәстүрлі жүйесінің ерекшеліктерін, сонымен қатар экологиялық ортаның адамдардың денсаулығына әсерін, этностардың табиғи ортаны пайдаланудың ерекшеліктерін және саналы түрде табиғатты пайдаланудың дәстүрі мен этноэкожүйенің қалыптасуы заңдылығы және оның қызметін зерттейді. Бұл жерде тәжірибенің теориядан озып кеткендігін көреміз. Алайда «этноэкология» тақырыбына ондаған жұмыстар арналғанымен, «этникалық экология» термині кең таралмаған [5, 8 б.].

Көшпелілердің экологиялық аймақтарға көшіп-қонуын ғылыми тұрғыдан жан-жақты қарастырған қазақстандық ғалым Н. С. Масановтың «Кочевая цивилизация казахов» атты еңбегін ерекше атап өтуге болады. Ғалымның пікірінше өндіруші кәсіптің бір түрі ретінде көшпелі мал шаруашылығының жүргізілуі географиялық ортамен тығыз байланысты. Ол көшпелілердің орналасқан экологиялық аймағын басқада табиғи облыстардан ерекшеліктерін бөліп көрсетеді. Көшпелілердің мекен ететін аймағын экологиялық жүйедегі жалпы қабылданған қағидаға сәйкес өзара байланысқан және өзара тәуелді белгілеріне қарай ареалды және маргиналды аймақтарға (зона) бөліп қарастырады.

Біздің көзқарасымыз бойынша басымдыққа ие көшпелі ареалға мынадай экожүйелерді жатқызуға болады: табиғи-климаттық жағдайының аридтілігі мен континенталдығы, маусымдық өнімділігі, жем-шөптің аздығы т.б. Ареалдық аймақтардағы жауын-шашынның аздығы, күн сәулесінің көптігі, табиғи-климаттық жағдайдың өзгеруі мен ауытқушылығы, қайталанып тұратын құрғақшылықтар, топырақ ресурстары мен судың аздығы, өсімдік қабаты өнімділігінің аздығы, адамдардың шаруашылық қызметі және одан өзінше бір әлеуметтік-мәдени бейімделуді талап етеді. Экожүйенің осындай жағдайына байланысты көшпелі мал шаруашылығы бұл аймақта басымдыққа ие болып табылады [6, 43 б.].

Түрлі табиғат жағдайларына байланысты Қазақстанның маргиналды аймақтарында тек көшпелі мал шаруашылығы ғана емес, балық аулау, егін шаруашылығы дамыды. Мұнда сауда, қолөнер кәсібі, қалалар салынды, ал халықтың тығыздығы көшпелілердің ареалдық аймағына қарағанда айтарлықтай болды. Көшпелі мал шаруашылығының маргиналды аймақтарда басқа да шаруашылықтармен, ең алдымен отырықшылықпен өзара байланысы әлеуметтік-экономикалық және саяси факторлармен қатар, көшпелілердің отырықшы мемлекеттермен өзара байланысы, сонымен қатар, кезең бойынша және көпжылдық табиғи-климаттық жағдайлардың ауытқулары ареалды экожүйелердегі көшпеліліктің дамуы ретінде қаралды [6, 46 б.].

Е. Кычанов өзінің «Кочевое государство от гуннов до маньчжуров» деген монографиясында Қытаймен көрші бола отырып, көшпелі мемлекеттер іштей даму нәтижесінде өзінің басқару механизмін, алғашқы мемлекеттіліктің түрі дамығандығын көрсетуге тырысады. Әсіресе, мұндай

көшпелі мемлекет түрлерінде жүзжылдықтар бойы сабақтастық болады. Басқарудың әскери-әкімшілік түріндегі органдардың билікті орталықтандырудың қажеттігі, мемлекеттік культтің нысанасы ретіндегі Аспанмен байланысын көрсетуге болатынын айтады [7, 3 б.].

Көшпелілікті зерттеген шетелдік ғалымдардан А.М. Хазановтың ғылыми пікірлерін ерекше атап өтуге болады. Ғалым өзінің «Кочевники и внешний мир» атты еңбегінде көшпелілердің экологиялық аймақтарды пайдалануының үш түрін бөліп көрсетеді. Біріншісінде, көшпелілер (номады) аталған экологиялық аймақта үстем жағдайда болады және бұл маргиналды облыстарға қатысты болып келеді. Осыған мысал ретінде еуразияның далаларын, мал шаруашылығының оазистерден және ирригациялық отырықшылық аудандардан географиялық және экологиялық жағынан шекараласатын шөлейтті және шөлді жерлерді айтуға болады. Екіншісі, көшпелілер аудандарға бөлінген бірнеше экологиялық аймақтарды шаруашылықтың басқа да түрлері – отырықшылықпен қатар пайдаланады. Көшпелілер бұл аймақтарды тікелей пайдаланып қоймай, көшіп-қону кезінде ол жерден өтуге мәжбүр болады, бұл өз кезегінде екі шаруашылыққа да қиыншылық туғызатынын білеміз. Кей кезде жағдай күрделене түседі, себебі, көшпелілер пайдаланып отырған экологиялық аймақты алма-кезек әртүрлі көшпелілер тобы, тіпті экономикасы әртүрлі топтар да пайдаланды. Үшіншіден, көшпелілер бір экологиялық аймақты отырықшылармен түгелдей немесе шамалап (соңғысы жиі қайталанған) бөліп пайдаланып отырған. Кей кезде территорияның бір бөлігі көшпелілердің қолында болса, бір бөлігі отырықшылардың қолында, ал қалған бір бөлігін ауыспалы маусымдық қағидалар негізінде бірігіп пайдаланып отырған [8, 108 б.].

Көшпелілердің мемлекеттігін зерттеп жүрген ғалым Н.Н. Крадин “далалық империялардың” құрылуының себебі не деген сұраққа былайша жауап қатады. Отырықшы қауымнан көшпелілердің мемлекет құрудағы ерекшелігі (политогенез) олардың жетекші ішкі алғышарттары (экология, шаруашылық жүйесі, демографиялық оптимум) мемлекетті қалыптастыру қабілеттігіне мүмкіндік бермеді. Мемлекет көшпелілерге ішкі мәселелерді шешу үшін қажет болмады. Көшпелілердің орталықтан ұйымдастырылған билігі сыртқы міндеттерді шешу үшін пайда болған. Атап айтсақ, отырықшылар мен қолөнершілердің жасаған бұйымдарын жаулап алу немесе отырықшы өркениетке қарсы тұру қысымын жасау арқылы иелену болды [9, 117 б.].

Көшпелілердің қоршаған ортамен байланысы туралы қазақ ғалымдары да ғылыми тұрғыдан жан-жақты қарастырмаса да, өз еңбектерінде аздап болса да тоқталып өтеді. Бұл мәселеге әсіресе, еліміздің этнограф-ғалымдары көңіл аударған.

Е.У. Байдаровтың «Экологический аспект культуры номадов евразии» атты мақаласын ерекше атап өтуге болады. Бұл мақалада Еуразия көшпелілерінің экологиялық мәдениетінің мәселелеріне арналған. Автордың айтуынша қазіргі жаһандық проблемалар жағдайында көшпелілердің мәдениеті қоршаған ортамен ұқыпты қарым-қатынас жасаудың көрсеткіші саналады және үшінші мыңжылдықтың басындағы басқа да замандастарына үлгі бола алады деп жазады. Еуразияның орталық бөлігіндегі Ұлы дала тұрғындарының экологиялық әлемі ылғалдың аздығына байланысты өзінің өу бастағы табиғаты жағынан әлсіздеу болған. Сондықтан әлемнің барлық экологиялық жүйелерінің ішінде даланың тағдыры барынша драматикалық болғанымен, олар далалық экологияға қабілетті және онымен үйлесімді байланысқан өзіне тән мәдениеті қалыптастырды. Оның жарқын көрсеткіші көшпелілер өркениеті болды [10, 117 б.].

Тарихшы-этнограф Ж. Артықбаевтың айтуынша «Көшпелі этностық қасиеттері әлеуметтік, шаруашылық, саяси сипаттарының тасасынан көзге түсе бермейді, себебі жалпы көшпелелерге тән нәрсе бір тұтастық синкреттілік. Яғни көшпелілердің этникалық, әлеуметтік, саяси тағы басқа сипаттары бір – бірінен бөле жаруға келмейді. Көшпелілердің барлық болмысы табиғи ортамен гармониялық қарым – қатынастар түзу үстінде пайда болған тұтас дүние» [11, 137 б.].

Елімізге белгілі этнограф-ғалым А. Сейдімбековтың жазуынша «Көшпелілер табиғат құбылыстарына қоршаған ортаға қарсыласы ретінде қарамаған. Неғұрлым табиғат сырын терең танып, табиғатпен етене болған сайын өмір сүруге қолайлы мүмкіндіктердің де молая түсетінін жақсы білген. Сондықтан да олар табиғатты бағындыру арқылы емес, табиғатпен тіл табысу арқылы бақытты өмір сүруге болатынын таным – тәжірибе деңгейінде ғана біліп қоймаған, мұның өзі олардың моральдық – этикалық қалыптарына айналған. Сондықтан да көшпелілер үшін қоршаған орта, тау – тас, өзен – көл, дала – орман табиғат құбылыстары, тіптен аспан денелеріне дейін баршасы «түлғаланған кейіптелген» немесе «жанданған қалпында» қабылданды» [12, 194 б.].

Қазақ тарихын тереңнен зерттеп жүрген ғалым Қ. Салғараұлы көшпелілердің ішіндегі бір тайпаның шығу тегі мен олардың мемлекетінің қалыптасуы мен дамуына қоршаған ортаның және

географиялық орналасуы әсер ететіндігін жазады. Ғалым өзінің еңбекерінде көшпелілер өркениетін зерттеуде бұрыннан қалыптасқан еуроорталықтық кереғар ұстанымдардың бет-пердесін ашып, оны өзіндік болмыспен қарастыруға тырысады.

Тарихшы-ғалым Н. Мұхаметханұлы қазақтың этнотерриториялық құндылық мәні ғұндардан басталды деп жазады. Оның негізін ғұн мемлекетін құрған Мөде шаньюйдің дунхуларға жауабында жер мемлекеттің негізі дегенді келтіреді. Сонымен қатар, ғалым ең алғашқы мемлекет аралық шекара ғұндар мен қытайлардың арасында болған деп санайды [13, 206 б.].

«Мемлекеттілік тарихы» монографиясының авторлары В. Бартольд, В.Я. Владимирцов және Л.Н. Гумилев бастаған әйгілі ғалымдар көшпенділер мемлекетінің қалыптасуының шынайы көзін далалықтар өмірінің ішкі себептерінен іздестіре бастайды. Нәтижесінде олар көшпенділер мемлекеттілікті ешкімнен тартып алған жоқ. Көшпенділер үшін мемлекеттілік қоғам дамуының ішкі сұраныстарынан туды. Көшпенділердің отырықшы көршілерімен терезесі тең қатынаста болып, өзін сақтап қалу жолындағы күресі мен қоғамның ішкі қатынастарын реттеу қажеттілігін олардың мемлекетін тудырды. Бұл көшпенділер мемлекетінің табиғатын танып – білу жолындағы өте құнды қорытынды болып табылады [14, 8 б.].

Қазақстандық гумилевтанушылар ғалымның көшпелілердің этногенезі мен оған қоршаған ортаның, ландшафтың әсерін өз зерттеулерінде біршама қарастырып өтеді. К. Исакова өзінің «Л. Гумилев қазақтардың этногенезі жөнінде» атты мақаласында Л.Н. Гумилевтің концептуалды құрылымдары Ұлы даланың көшпенді халқының тарихын көптеген жылдар бойы зерттеудің нәтижесінде қалыптасты. Көшпенділік өзінің мың жарым жылдық өмірінде экстенсивті мал шаруашылығына негізделді. Еуразия кеңістігіндегі ұлан ғайыр даланы игеруге икемделген көшпенділердің өзіндік даму жолы ерекше болды. көшпенді қоғамның негізін тану, оның ішкі құрылымын, ұйымдасу формасын, алға итермелеген күшін тану Л.Н. Гумилевті формациялық әдіске сыни көзқарасын қалыптастырды, оның аясында көшпенді мәдениетінің көп-қырлылығын дәлме-дәл ұғымдармен түсіндіру мүмкін емес еді. «Л.Н. Гумилев өзінің ертеректе жазған еңбектерінде көшпелі қоғамның тарихи дамуының негізгі факторлары ретінде табиғи-климаттық жағдайлар мен оның өзгеруін жатқызады» деп жазады [15, 20 б.]. Тағы бір зерттеуші Л. Гумилев жаңа этнос ландшафтар түйісінде туындайды деп тұжырымдады. Қазақ этносы далалы, жазықты және таулы ландшафттар түйісінде пайда болды деп көрсетті. «Алтай, Тарбағатай, Тянь-Шань іргелес жазықтармен үйлесуі – бұл, түрлі ландшафт қазақ этносы туындаған орын болды және осы жерден Еуразияның ұлан-ғайыр даласына, Жайыққа дейін кеңейтілді. Қазақтар этнос ретінде өте әдемі, табиғи-бай және жайлы елден шыққан», - деп жазады Л. Гумилев қазақтардың шығу тарихы турасында [15, 36 б.].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Этносаяси сөздік: Қазақстанның қоғамдық келісім және этносаралық толеранттылық саясаты және практикасы терминдері мен ұғымдары. Астана : 2014 – 400 б.
2. Қосанов О. Қосанов С. Экология терминдерінің түсіндірме сөздігі. Алматы, Шартарап, - 2000. – 112 б.
3. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера земли. М.:ОПО «Изд – во АСТ», 2004 – 556,(4) с.
4. Лев Гумилев ілімі және қазіргі Еуразияның халқы: VI Халықаралық еуразиялық ғылыми форум, 29 қазан 2007 ж., Астана қ. (Қазақстан): 2 бөлімде. Б.2. – Астана, ЕҰҰ баспасы, 2007. – 185 б.
5. Козлов В.И. Основные проблемы этнической экологии. // Советская этнография, 1983, №1, с. 3-16.
6. Масанов Н.С. Кочевая цивилизация казахов: основы жизни деятельности кочевнического общества. Изд 2-е, дополненное 1сост. П.Е. Масанова, И.В. Ерофеева. Алматы: Print – S. 2011 – 740 с.
7. Е. Кычанов. «Кочевое государство от гуннов до маньчжуров». – М.: «Восточная Литература» РАН, 1997. – 319 с.
8. Хазанов А.М. Кочевники и внешний мир. Изд 3-е доп. Алматы : Дайк – Пресс, 2002 – 604 с.
9. Крадин Н.Н. Империя Хунну. Изд. 2-е, Перераб. и до. – М. Логос, 2002. - 312 с.
10. Е.У. Байдаров. Экологический аспект культуры кочевников Евразии. Электронный информационный журнал. «Новые исследования Тувы». №4, 2011 г.
11. Артыкбаев Ж.О. Қоғам және этнос. (XVIII ғасырдағы қазақ қоғамының этноәлеуметтік құрылымы). Павлодар : «ЭКО» ҒӨФ, 2004 – 392 б.
12. Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау оқу құралы. Алматы «Санат» 1997 – 464 б.
13. Мұхаметханұлы Н. Қазақ тарихының өзекті мәселелері: Моног. Зерттеу. – Павлодар: «Brand Print», 2010. 311 б.
14. Қазақ мемлекеттілігінің тарихы (ежелгі және орта ғасырлық кезең) монографиялық зерттеу. Алматы: «Адамдар» ЖШС, 2007 – 432 б.
15. «Да Қазақстан» Халықаралық мәдени-интеллектуалды журнал. №3, 2012 ж. – 136 б.